

کشورمان واقع نشده است و با توجه به استفاده از حیوانات در برخی از عملیات‌های امدادی این مقاله به مطالعه تطبیقی مبنای مسئولیت ناشی از حیوانات در فقه و حقوق ایران می‌پردازد.

روش: این تحقیق با روش کتابخانه‌ای انجام شده است. در آغاز کتب و مقالات مربوطه جمع‌آوری و سپس تجزیه و تحلیل گردید. نتیجه‌ای که حاصل شد این بود که در مواردی خاص این مسئولیت مبتنی بر تقصیر امدادگر نیست. مبنای دیگر مسئولیت نیز در مسئولیت مدنی ناشی از حیوان امدادی حاکم است که با توجه به قاعده احسان باید مسئولیت امدادگر مطالعه شود. در پایان پیشنهاد شد که در صورت بروز زیان از سوی امدادگران که محسن هستند دولت مسئولیت مدنی ایشان را تقبل کند.

کلمات کلیدی: مسئولیت، حیوان، امدادگر، تقصیر

بررسی مسئولیت مدنی امدادگران، ناشی از حیوانات مورد استفاده در عملیات امدادی

عباس نیازی^۱، علیرضا یزدانیان^۲، محمودجلالی^۳

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی دکترای حقوق خصوصی

دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

Email: abasniazi@ut.ac.ir

۲. دانشیار، عضو هیئت علمی گروه حقوق دانشگاه

اصفهان، اصفهان، ایران

۳. دانشیار، عضو هیئت علمی گروه حقوق دانشگاه

اصفهان، اصفهان، ایران

دریافت: پذیرش:

چکیده

مقدمه: مسئولیت امدادگران ناشی از حیوان یکی از اقسام مسئولیت ناشی از اشیاء است. هر چند به اشاره در قوانین مدنی و مجازات اسلامی ایران مطرح شده، اما مورد تفقه مستقلی در حقوق

مقدمه

هر شخصی باید جوابگوی اعمال خود باشد. این اصل حقوقی در آیات شریفه ۱۵ سوره اسرا و ۱۸ سوره فاطر در قرآن کریم بیان شده است.^۱ (محقق داماد، ج ۴، ۱۶۳، ۱۳۸۳) و تنها مربوط به مجازات‌های اخروی نیست و در زندگی اجتماعی نیز به این اصل استناد شده است. (محقق حلی، ج ۴ / ۲۷۱، ۱۳۷۸؛ یزدانیان ۲۴۹، ۱۳۹۱) فعل زیان‌بار به اعتبار فاعل مستقیم به فعل شخص و فعل غیر و فعل شی یا حیوان قابل تقسیم می‌باشد. در مورد فعل حیوان و شی، خسارت از فعل مستقیم حیوان و وضع خاص اشیا (مانند خودرو یا ساختمان ...) تولید می‌شود اما در واقع دارنده یا متصرف آن‌ها مانند امدادگر مسئولیت را می‌پذیرد. (ره پیک، ۴۸، ۱۳۹۵) چراکه عدم اراده در حیوانات باعث شده، مالک یا متصرف این اموال در صورتی که زیانی از آن‌ها به سایرین وارد شود مسئول شناخته شود. (قاسم‌زاده، ۱۳۷۸، ۱۲۰) در گذشته حیوانات را نیز مسئول می‌دانستند، اما امروزه این تنها «اشخاص» هستند که می‌توانند از لحاظ مدنی مسئول شناخته شوند. (Malaurie et Aynés, 2011., p. 37) و بنابراین دامنه‌ی مسئولیت شخص به اشخاص تحت امر و هدایت او مانند مسئولیت کارفرما در قبال عمل کارگر و آموزگار در مقابل افعال دانش آموزان و به اشیا یا حیوانات تحت مالکیت یا تصرف وی نیز تسری می‌یابد. [۱۲،]

^۱ «لَا تَزِرُ وَرَثَتُكَ وِزْرَ أَخِي» مشابه این آیه در قرآن کریم مطرح شده است مانند آیه شریفه: «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ» (مدثر، ۳۸) هر کس به آنچه می‌کند در گرو است.

(باریکلو، ۱۱۰، ۱۳۸۵؛ یزدانیان، ۲۵۰، ۱۳۹۱؛ یزدانیان ۱۳۹۱، ب، ۳۷) آنچه مد نظر این مقاله است، موضع اخیر، یعنی مسئولیت امدادگران ناشی از مالکیت یا تصرف بر حیوانات امدادی است. از منظر حقوق مسئولیت مدنی، حیوان و شیء بی‌جان در یک ردیف هستند. (Bell & others, 371, 1998) السهنوری، ۲۰۰۹، ۱۱۹۱؛ حسینی نژاد، ۵۷، ۱۳۷۰) و در واقع حیوان را شیء جاندار می‌دانند. (نظری، ۱۴۶، ۱۳۸۹) در آغاز صنعتی شدن، گمان می‌شد انسان که از انرژی مکانیکی حیوانات بی‌نیاز شده است و این موجودات را تنها برای تغذیه و تهیه برخی از پوشاک و اشیای تزئینی پرورش خواهد داد اما دیری نپایید که انسان به‌عنوان مونس و همدم از حیوانات استفاده کرد و برای درمان بیماری‌های جسمی^۲ و روحی مانند افسردگی^۳ به حیوانات روی آورد^۴ و هم‌اکنون نگهداری از حیوانات خانگی تبدیل به یک صنعت در جهان شده است. (استرن، ۷۰، ۱۳۸۷) در تقویم جهانی یک روز برای این موجودات جاندار در نظر گرفته شده است.^۵ حیوانات در امر امداد نیز به آدمی کمک می‌کنند اما گاه چنین حیواناتی منشأ خسارت دیگران می‌گردند. این پژوهش سعی دارد برای این سؤالات پاسخی تطبیقی بیابد که آیا صرف

^۲ به‌عنوان نمونه حیوانات در درمان کودکانی با معلولیت جسمی و حرکتی به کار می‌روند. برای توضیح بیشتر بنگرید:

www.animalassistedintervention.org

^۳ pet therapy

^۴ animal-assisted therapy

^۵ ۱۳ مهر مصادف با ۴ اکتبر روز جهانی حیوانات است. در ایران نیز انتشار تصاویری از کشتار بی‌رحمانه یک خرس قهوه‌ای ماده و دو توله‌اش، درحالیکه شکم توله خرس‌ها زنده زنده پاره شده بود و در همان حال به آغوش مادر غرق خون خود پناه می‌بردند، آتشدردناک و تکان‌دهنده بود که ۲۰ شهریور به همت گروه‌های حامی محیط زیست و حیوانات به‌عنوان روز ملی مبارزه با خشونت علیه حیوانات نام‌گذاری شد.

انسان به امدادگران کمک کنند. آب و گذارسانی به مصدومان یا افراد ناتوان در مناطق صعب‌العبور در حوادث نیز از دیگر کمک‌رسانی‌های حیوانات در عملیات امدادی است.

۱-۱ چستی مسئولیت ناشی از حیوان

حیوان نیز می‌تواند باعث ورود خسارت به دیگران گردد. این خسارت گاه به اشخاص وارد می‌گردد و گاه به اموال وارد می‌شود. خسارت وارد به اشخاص مانند گاز گرفتن یا لگدزدن و خسارت وارد به اموال مانند لگد کردن یا چریدن حیوان در مزرعه دیگران نمونه‌هایی از خسارت وارده، ناشی از حیوان می‌باشد. همچنین خسارت ناشی از حیوان ممکن است به لحاظ توقف یا حرکت او باشد.

۲. مبنای مسئولیت مالک یا متصرف حیوان در فقه

و حقوق ایران

در قوانین موضوعه ایران ماده‌ی صریحی به مسئولیت امدادگران نپرداخته است. حال این مسئولیت ممکن است ناشی از اشیا یا حیوانات مورد استفاده ایشان در عملیات امدادی باشد بنابراین با عنایت به قواعد عمومی مطروحه در قوانین درصددیم تا حکم مسئولیت امدادگران را در استفاده از حیوانات امدادی استخراج نماییم.

برخی صرف مالکیت را فعل می‌دانند. (حمیتی واقف، ۱۳۸۹، ۲۶۷) اما اصل آن است که مالکیت همراه با استیلا داشتن یا تصرف بر مال و ارتکاب تقصیر مسئولیت‌آور است و مالکیت به‌تنهایی نمی‌تواند ایجاد مسئولیت بنماید. و در صورتی می‌توان مالک را ضامن خسارت دانست که برخلاف آنچه (از عمل یا ترک عمل) که بر عهده دارد، رفتار

مالکیت مسئولیت آور است یا تصرف حیوان سبب ضمان است؟ آیا بنای مسئولیت ناشی از حیوان در صورتی احراز می‌گردد که امدادگران در نگهداری از حیوان تقصیر کرده باشد یا مسئولیت امدادگر مطلق است؟ و در تعارض قاعده احسان با قاعده ضمان ناشی از اتلاف مال غیر^۱ و حدیث رفع، کدام‌یک مقدم است؟

۱. مسئولیت ناشی از حیوانات امدادی و مبنای آن

در یک عملیات امدادی که شامل جستجو، جمع‌آوری تشخیص یا درمان اولیه و فوریت‌های امدادی، برای اشخاص زخمی یا بیمار یا غریق یا جلوگیری از بیماری‌ها احتمالی است، امکان استفاده امدادگران از ابزارها و حیوانات وجود دارد.

حیواناتی‌هایی که در پیدا کردن انسان‌های گرفتار و محبوس شده، تبحر خاصی دارند و به‌مانند فرشته‌ای با کمک امدادگران به نجات انسان یا انسان‌هایی که در حادثه قرار دارند، می‌شتابند. حیواناتی مانند سگ‌هایی که با تکیه بر سال‌ها آموزش‌های خاص، گاهی به مرحله‌ای می‌رسند که می‌توانند پا به‌پای امدادگران و زمانی که امیدی به یافتن ردپایی از محبوس شدگان در برف یا آوار نیست به نجات جان انسان‌ها کمک کنند. این حیوانات حتی اجسام در اعماق بیش از سی متر را نیز شناسایی می‌کنند حال‌آنکه دستگاه‌های زنده یاب تا فاصله سی متری می‌توانند فرد زنده را از طریق امواج مغناطیسی تشخیص دهند. (پایگاه جمعیت هلال‌احمر) همچنین برخی از این حیوانات می‌توانند در یافتن جسد

^۱ من اتلف مال الغير فهو له ضامن. (بجنوردی، ۱۴۰۱ ق ج ۱، ۳۶)

نماید. (امامی، ۱۳۷۸، ج ۱، ۴۰۲) معمولاً نهادهای امدادی مانند جمعیت هلال احمر و سازمان‌های مردم‌نهاد مالک حیوانات هستند و امدادگران وابسته، تنها متصرف این حیوانات هستند.

۲-۱- مبنای مسئولیت

مقصود از مبنای مسئولیت، عنصر یا متغیری است که با وجود آن، مسئولیت قابل توجیه است و بدون آن متغیر دلیل مهم و قانع‌کننده‌ای برای مسئولیت جبران خسارت وجود ندارد. (ره پیک، ۱۳۹۵، ۱۴) در واقع در مبنای مسئولیت به این پرسش پاسخ داده می‌شود که چه چیزی مسئولیت شخصی به نام دارنده یا متصرف حیوان را در مقابل شخص دیگری به نام زیان‌دیده را توجیه می‌کند. آیا چنین مسئولیتی منوط به این است که وارد کننده زیان دچار «تقصیر»^۱ شده باشد و در واقع تکلیف واردکننده زیان به جبران خسارت و حق زیان‌دیده برای گرفتن خسارت از چنین تقصیری ناشی می‌شود یا باید در جستجوی معیار دیگری مانند مسئولیت محض^۲ یا مسئولیت مطلق^۳ بود که منوط به اثبات تقصیر نیست؟

(بادینی، ۱۳۸۴، ۷۶)

در حقوق ایران هر چند در مورد مسئولیت ناشی از حیوان اصل بر نظریه تقصیر است اما با وجود مصادیقی در قوانین، طرح سایر نظریات نیز در برخی موارد امکان‌پذیر است.

۱-۲-۱- تئوری تقصیر

اصل طبیعی در زندگی انسان آن است که تنها کسی باید مسئولیتی برای جبران را بپذیرد که در رفتار

خود از معیار و حالت متعارف، خارج شود به عبارتی همواره تقصیر شرط اصلی مسئولیت مدنی بوده است و از گذشته تقصیر از بنیادی‌ترین و درعین حال قدیمی‌ترین مفاهیم در بحث مسئولیت مدنی بوده است. و مبنای اولیه در مسئولیت مدنی ناشی از حیوان نیز می‌باشد و مسئولیت بدون تقصیر حالت استثنایی دارد. (ره پیک، ۱۳۹۵، ۲۱) فلذا در قانون مدنی و در مواد مختلف قانون مجازات اسلامی در فروض مسئولیت ناشی از حیوان با استناد به این مبنا مسئولیت مالک یا متصرف قابل توجیه است.

در فقه اسلامی در باب دیات به ضمان مالک حیوان،^۴ راکب،^۵ قائد^۶ و سائق^۷ و حتی مسئولیت ناشی از حیوان در شب و روز پرداخته شده است.^۸ (شهید ثانی ج ۱۰، ۱۶۱؛ صدوق ۱۴۱۳، ج ۱۲۸/۴؛ خ... ویی ۱۴۱۰، ۱۰۴؛ العماری، ۱۳۸۹، ۱۴۱۷) که در ادامه به فراخور

^۴ امیرالمؤمنین علی (ع) فرمود: «اگر شتر به تنهایی بارش را ببرد، صاحبش ضامن است» بروجردی، ج ۳۱/۴۵۷ شماره ۴۵۸-۴۵۹ ص ۴۷۹۰۳ و امام صادق علیه السلام فرمود: «اگر شتر و حیوان به تنهایی بارشان را ببرند، صاحبشان تا رسیدن شتر به جایگاه ضامن است.» (همان ۶۶۴-۶۶۵ ص ۴۷۹۰۴)

^۵ درباره مردی که برده‌اش را بر حیوانی سوار کرده و آن حیوان مردی را پای مال کرده است، از امام معصوم سوال شد حضرت فرمود: خسارت بر دوش مالک برده است. (بروجردی، ج ۳۱/۴۴۹ ص ۴۴۹)

^۶ کسی که در جلوی حیوان حرکت می‌کند و هدایت حیوان را به عهده دارد.

^۷ کسی که پشت سر حیوان حرکت می‌کند و هدایت حیوان را به عهده دارد.

^۸ به عنوان نمونه: حضرت علی علیه السلام فرمود: «صاحب حیوان، آسیب‌های حیوان را ضامن است و قائد، سائق و سواره نیز ضامن هستند.» (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۴/۱۵۶؛ بروجردی، ج ۳۱/۴۵۷) و امام صادق علیه السلام فرمود: «آسیبی که پای حیوان رساند، بر عهده سائق است و آسیبی که دست حیوان می‌رساند، بر عهده سواره و قائد است.» (همان، شماره ۶۵۸-۴۷۸۹۸)

^۱ fault, faute

^۲ strict liability

^۳ absolute liability

موضوع اشاره خواهد شد. مثلاً در مورد مسئولیت صاحبان حیوان آمده مالک حیوان در شب، ضامن خسارت ناشی از حیوان به مزرعه دیگری است، لیکن در روز ضامن نمی‌باشد. (خوبی، ۱۰۴، ۱۴۱۰؛ بروجردی، ج ۳۱/ ۴۵۹؛ الشریف، ۱۳۹۲، ۴۲۹) مینا و اساس این تفاوت، مربوط به تقصیری است که مالک زراعت در روز نسبت به زراعت خویش روا داشته است، زیرا او موظف بوده که در روز مزرعه خویش را از آفات و هجوم حیوانات نگهداری کند، پس کوتاهی در این امر (تفریط) موجب عدم مسئولیت صاحب حیوان است، لیکن در شب مالک حیوان می‌بایست حیوان را در محل مناسب (مانند اصطبل) نگهداری نماید، فلذا در ضرر به وجود آمده از جانب حیوان، صاحب آن را مقصر می‌دانند. (حسینی المراغی، ۵۲۳) و تقصیر مبنای مسئولیت اوست.

در خصوص مسئولیت ناشی از حیوان، قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴/۱۱/۷ برای اولین بار در حقوق موضوعه ایران «عدم حفظ حیوان» را مسئولیت‌زا دانست (ماده ۲۷۴) که با تغییر و تحولات به وقوع پیوسته امروزه قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ جایگزین آن قانون شده است. در مواد قانون مجازات اسلامی باید قائل به تفصیل شد. و برخی از مواد آن با مفروض دانستن تقصیر مالک، مخصص تئوری تقصیر هستند. (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ۲۷۰) و در مواد مختلف بنای مسئولیت متصرف یا نگه‌دارنده یا برانگیزنده‌ی

حیوان به صور متفاوتی بیان شده است. جالب آنکه در این قانون از مسئولیت «مالک» حیوان سخنی به میان نیامده و تنها به بیان مسئولیت «متصرف» حیوان اکتفا شده است.

در قانون مدنی^۲ ایران نیز مسئولیت ناشی از حیوان در ذیل مبحث سوم تحت عنوان «تسبیب» از فصل دوم قانون مدنی در ماده ۳۳۴ آمده است. بر طبق این ماده «مالک یا متصرف حیوان مسئول خساراتی نیست که از ناحیه آن حیوان وارد می‌شود مگر اینکه در حفظ حیوان تقصیر کرده باشد لیکن در هر حال اگر حیوان به واسطه عمل کسی منشأ ضرر گردد فاعل آن عمل مسئول خسارات وارده خواهد بود.»

مبنای مسئولیت مالک یا محافظ حیوان در ماده ۳۳۴ ق.م. «تئوری تقصیر» است. (کاتوزیان، ۵۸۷، ۱۳۸۶؛ یزدانیان، ۷۶، ۱۳۷۹؛ قاسم‌زاده، ۱۳۷۸، ۲۱ و ۳۳۰) برخی این ماده را بهترین ماده‌ای می‌دانند که از ترک تحفظ (تفریط) می‌گوید و از فقه امامیه گرفته شده است. (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۲، ۷۹۸؛ قاسم‌زاده، ۱۳۷۸، ب، ۵۲) و برخی گفته‌اند این ماده از موارد جالب توجه تغییرات قانون‌گذار ایرانی نسبت به مواد تسبیب در فرانسه است زیرا علیرغم شباهت این ماده با ماده ۱۲۴۳ قانون مدنی فرانسه که بعضی ماده ایرانی را مقتبس از آن می‌دانند (امیری قائم‌مقامی، ۱۳۴، ۱۳۸۵) دقیقاً برخلاف سلف فرانسوی که مسئولیت محض برای مالک یا متصرف حیوان قائل شده و حتی در فرض گم‌شدن یا فرار

از این به بعد به اختصار به جای قانون مجازات اسلامی ق.م.ا و به جای قانون مدنی ق.م.ا آمده است.

۲ از این به بعد به اختصار به جای قانون مدنی ق.م.ا آمده است.

حیوان نیز مسئولیت را باقی می‌داند،^۱ اما ماده ایرانی مالک یا متصرف را جز در فرضی که در حفظ حیوان تقصیر کرده باشد مسئول ندانسته است. (الشریف، ۱۳۹۲، ۶۵۵) در واقع مالک یا متصرف حیوان در بروز خسارت هر چند بالمباشره نقشی نداشته اما مسبب زیان است و در تسبیب، تقصیر (تعدی یا تفریط) شرط است. (بادینی، ۱۳۹۰، ۷۹؛ عباسلو، ۱۳۹۰، ۱۵۶؛ کاتوزیان، ۱۳۸۶، ۲۱۶) طبق این ماده بار دلیل بر عهده زیان‌دیده می‌باشد. (بهرامی، ۱۳۹۱، ۴۶۹) و بر اساس قاعده تسبیب، محافظ مسئول کلیه خسارات مستقیم یا غیرمستقیم ناشی از تقصیر در نگهداری حیوان است. (عباسلو، ۱۳۹۰، ۱۵۶)

ماده ۵۲۲ ق.م.ا نیز اشعار می‌دارد «متصرف هر حیوانی که از احتمال حمله آن آگاه است باید آن را حفظ نماید و اگر در اثر تقصیر او، حیوان مزبور به دیگری صدمه وارد سازد، ضامن است ولی اگر از احتمال حمله حیوان آگاه نبوده و عدم آگاهی ناشی از تقصیر او نباشد، ضامن نیست.» هر چند گفته شده است این ماده در مسئولیت مالک [متصرف] سهل‌گیری کرده است. (حیاتی، ۱۳۹۲، ۳۲۳) زیرا محافظت از حیوان را ظاهراً در حالتی دانسته است که متصرف از احتمال حمله‌ی حیوان آگاهی دارد. و در حالتی که آگاهی از خطرناک بودن حیوان نداشته است چنان می‌نماید که او مسئول نیست. مگر اینکه مرتکب تقصیر شده باشد. و این شاید ناهماهنگی با

^۱ البته در صورتی که حیوان به سرقت رفته باشد مالک مسئول نیست، زیرا اداره و کنترل خود را نسبت به حیوان از داده است.

ماده ۳۳۴ ق.م. و مفهوم نوعی تقصیر باشد. اما این ماده ناظر بر قاعده فقهی «جنايه العجماء جباراً»^۲ است. (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۴/۱۵۴؛ خوبی، ۱۴۱۰، ۱۰۴؛ العماری، ۱۴۱۷، ۱۸۷؛ الشریف، ۱۳۹۲، ۶۵۵؛ ندوی، بی‌تا، ۲۷۶؛) در فقه نیز آنان که متعرض موضوع شده‌اند به صورت اجماعی (باریکلو، ۱۰۸، ۱۳۸۵) ضمان مالک را در صورتی دانسته‌اند که وی به حال حیوان آگاه باشد و در حفظ و نگهداری آن کوتاهی کرده باشد در غیر این صورت چون کوتاهی نکرده است وی را ضامن نمی‌دانند. (شهید ثانی، ج ۳/۱۵، ۳۷۵/۱۴۱۳؛ نجفی، ج ۴/۲، ۷۹، امام خمینی، بی‌تا، ج ۲/۵۶۷، خوبی، ج ۲/۲۴۷) و ملاک تشخیص علم صاحب حیوان نسبت به خطر حمله و آسیب رساندن آن حیوان، نوعی است یعنی چنانچه شواهد و قراین بیرونی، آگاهی نوعی و عرفی برای اشخاصی ایجاد کند، صاحب حیوان نیز عالم به وضع حیوان تلقی می‌شود. (صفایی و رحیمی، ۲۳۲، ۱۳۹۱) ماده ۹۴ المجله نیز مشابه همین حکم را بیان می‌داشت. (کاشف الغطاء، بی‌تا، ج ۱/۵۹)

هر چند که برخی گفته‌اند اگر حیوان علی‌رغم مراقبت‌های لازم و متعارف، بر اساس ذات و عادت طبیعی خود باعث زیان شود محافظ به استناد انصاف و عدالت مسئول خسارات نیست. (خواجه

^۲ جبار: بری از چیزی (دهخدا، ۱۳۹۱) به این معنی که ضامن ندارد. (بروجری، ج ۳۱/۳۱، ۴۲۹، ۴۳۷) عجماء: البهیمه، و إنما سمیت عجماء، لأنها لا تتكلم (محمود، بی‌تا، ج ۲، ۴۷۸)؛ حیوانات زبان بسته، و رها شده که صاحبی ندارند؛ اگر موجب قتل کسی شوند خون هدر رفته است. (صدوق، ۱۴۰۹، ج ۵، ۵۴۸)

^۳ برای نمونه: یجب علی صاحب الدابة حفظ دابته الصائلة، کالبعیر المغتلم، و الکلب العقور فلو أهملهما و جنیا علی شخص ضمن جنایتهما نعم: لو جهل المالك بالحال أو علم، و لكنه لم یفرط فلا ضمان علیه (خوبی، ۱۴۱۰، ۱۰۴)

پیری، ۱۳۸۰، ۲۸) اما اصل جبران ضرر ناروا اقتضا می‌کند متصرف در هر حال محافظت از حیوان را بر عهده داشته باشد و این مسئولیت نباید مقید باشد. چراکه حتی نسبت به حیوانات اهلی نیز همیشه این احتمال وجود دارد که از ناحیه آنان ضرری به دیگران وارد شود. برای رفع این عدم هماهنگی می‌توان گفت ماده ۳۳۴ ق.م. به صورت عام برای هر متصرفی مسئولیت قائل شده است و ماده ۵۲۲ ق.م.ا علاوه بر تکلیف عام بیان نموده است که اگر حیوان مخاطره‌آمیز است (مثل سگ دچار بیماری هاری) مالک یا متصرف از آن مراقبت بیشتری بنماید. (حیاتی، ۱۳۹۲، ۳۲۳) برخی این آگاهی را به قابل پیش‌بینی بودن زیان و رابطه با تقصیر تفسیر کرده‌اند.^۱ (قاسم‌زاده، ۱۳۷۸، ۳۰۳) اما در خصوص امدادگران که برای نجات و امداد حیوانات را نگهداری می‌کنند مسئول دانستن آن‌ها با توجه به قاعده احسان بسیار سخت‌گیرانه به نظر می‌رسد.

البته از آنجایی که حیوان خود دارای حرکت می‌باشد عکس‌العمل‌های ناشی از حیوان را نمی‌توان پیش‌بینی نمود. بنابراین نگهداری از حیوان باید با توجه به حالت خاص هر حیوان به عمل آید و بهترین ضابطه در خصوص نحوه مواظبت از حیوان، عرف است مثلاً در عرف سگ‌ها در شهر قلاده دارند. (نظری، ۱۳۸۹، ۱۴۹)

فرض دیگری که در ماده ۳۳۴ ق.م. وجود دارد آن است که اگر در اثر عمل غیر، حیوان منشأ ضرر گردد فاعل این عمل مسئول است خواه در حفظ حیوان توسط مالک یا متصرف تقصیر شده یا نشده

باشد، و نباید این بخش ماده را تنها در فرض عدم تقصیر مالک یا متصرف دانست (ره پیک، ۱۳۸۷، ۱۸۰) این مفهوم از عبارت «در هر حال» قابل استخراج است. و در واقع مالک یا متصرف حتی با وجود تقصیر در نگهداری مسئول نیست در توجیه این موضوع سبب اقوا و نزدیک مطرح شده است. (نظری، ۱۳۹۲، ۲۵۴) لذا اگر شخصی باعث برانگیختگی حیوان به وسیله صدای رنگ یا بوی خاص یا هر طریق دیگر شود به نحوی که حیوان سبب ورود زیان گردد برانگیزنده ضامن است زیرا در این حالت با توجه به اینکه رابطه سببیت به شخص تحریک‌کننده مرتبط خواهد شد، او ضامن است و ضرر عرفاً مستند به فعل اوست (ره پیک، ۱۳۸۷، ۱۸۰؛ باریکلو، ۱۳۸۵، ۱۱۰) حتی اگر امدادگر از سر‌اهمال و بی‌مبالاتی درب محل نگهداری حیوان خود را بگشاید و دیگری حیوان را از بند رها کند. بدیهی است که فرد اخیر مسئول است. (جنیدی، ۶۲، ۱۳۷۸؛ امامی، ۱۳۷۸، ج ۴، ۴۰۳/۴) برای تشریح این بخش از ماده بهتر آن است که مواد مرتبط از قانون مجازات اسلامی مطالعه شود.

چراکه در ماده ۵۰۱ ق.م.ا این امر بدین نحو بیان شده است: «هرگاه کسی به روی شخصی سلاح بکشد یا حیوانی مانند سگ را به سوی او برانگیزد یا هر کار دیگری که موجب هراس او می‌گردد مانند فریاد کشیدن یا انفجار صوتی انجام دهد و بر اثر این ارباب، شخص بمیرد یا مصدوم گردد حسب مورد بر اساس تعاریف انواع جنایات به قصاص یا دیه محکوم می‌شود.»

۱ ماده ۵۲۳ مشابه ماده ۳۵۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ است.

و در این زمینه ماده ۵۲۵ ق.م.ا نیز با توجه به دفاع مشروع بیان داشته است: «هرگاه شخصی عملی انجام دهد که موجب تحریک یا وحشت حیوان گردد ضامن جنایت‌هایی است که حیوان در اثر تحریک یا وحشت وارد می‌کند مگر آنکه عمل مزبور مصداق دفاع مشروع باشد.» با دقت در ماده معلوم می‌گردد محرک، فقط ضامن جنایت‌هایی است که در اثر تحریک یا وحشت ایجاد شده است و نه تمامی خسارات. به‌عنوان نمونه اگر امدادگری سگی را که دارای مرضی مشترک میان انسان و حیوان است را بدون قلاذه به محل حادثه دیده ای بیاورد و سگ بگریزد و بر اثر تحریک، دیگری را گاز بگیرد، محرک فقط ضامن خسارات ناشی از گاز گرفتن است و خسارات ناشی از بیماری واگیردار سگ، با امدادگر خواهد بود. که در صورت دفاع مشروع بودن عمل برانگیزنده مسئول نیست بلکه مطابق قاعده، متصرف باید مسئول شناخته شود. (حیاتی، ۱۳۹۲، ۳۲۶) هرچند در مواد کنونی نمی‌توان قائل به مسئولیت مشترک بود. (امیری قائم‌مقامی، ۲۷۴ ج ۱/ ۱۳۸۵؛ نظری، ۱۳۹۲، ۲۵۱) اما پیشنهاد می‌شود در این فرض که امدادگر (متصرف) حیوان مرتکب تقصیر شده و حیوان نیز به تحریک شخصی باعث بروز خسارت می‌گردد مسئولیت تضاممی^۱ برقرار شود تا آنکه مسئولین پرداخت بدین وسیله بیشتر شوند و راه جبران کامل خسارت

هموارتر گردد. و با در نظر گرفتن انصاف و عدالت توزیعی و برای راغب شدن مسئولین به پرداخت کل زیان، بر مبنای قائم‌مقامی خاص پس از پرداخت زیان خسارت دیده، اجازه دهیم خسارت به صورت مساوی بین مسئولین تقسیم شود.

۲-۱-۲ اماره تقصیر

در خصوص «توقف حیوان» دو ماده در قانون مجازات اسلامی آمده است که به نظر می‌رسد بنای مسئولیت متصرف را بر «اماره تقصیر» مبتنی نموده است. اولاً ماده ۵۱۲ که بیان می‌کند «هرگاه شخصی در محل‌هایی که توقف در آن‌ها مجاز نیست، توقف نماید ... یا حیوانی را در این قبیل محل‌ها مستقر سازد... دیگری بدون توجه به آن‌ها در اثر برخورد یا لغزش مصدوم شود یا فوت کند یا خسارت مالی ببیند، شخص متوقف یا کسی که آن ... حیوان را مستقر نموده... ضامن دیه و سایر خسارات می‌باشد مگر آنکه عابر با وسعت راه و محل عمداً با آن برخورد کند که در این صورت نه فقط خسارت به او تعلق نمی‌گیرد بلکه عهده‌دار خسارت وارده نیز می‌شود.» و ثانیاً ماده ۵۲۴ «هرگاه کسی که سوار حیوان است آن را در معابر عمومی یا دیگر محل‌های غیرمجاز متوقف نماید در مورد تمام خسارت‌هایی که آن حیوان وارد می‌کند و مستند به فعل شخص مزبور می‌باشد ضامن است و چنانچه مهار حیوان در دست دیگری باشد مهارکننده به ترتیب فوق ضامن است..»

این دو ماده در تبیین یک معنا هستند و آن نیز تعهد متصرف حیوان به جبران ضرر در صورت توقف آن در محل غیرمتعارف و ایجاد ضرر از سوی حیوان

^۱مسئولیت هنگامی تضاممی است که «موضوع» دو یا چند تعهد واحد است اما «منبع» ایجاد تعهدات مزبور متعدد باشد. (Starck, 1972:730 و سنه‌وری، ۱۹۹۸:۲۸۵، ج ۳) به عبارتی زمانی که سبب خسارات متعدد بوده اما خسارت واحدی ایجاد شود جایگاه طرح تضام است. (1998 257:Viney, Jourdain) حال آنکه تضامن التزامی است که منشأ آن واحد ولی روابط متعدد است. (امینی، ۱۳۷۹:۱۲۳)

است. تنها تفاوت ماده ۵۱۲ با ماده ۵۲۴ در مسئول دانستن مهارکننده حیوان است که در صورت نبود این ماده هم عقلاً به این نتیجه دست می‌یابیم. چه آنکه مهارکننده در این فرض اختیار متوقف کردن حیوان را دارد و نه سوار.

نباید از عبارت «کسی که سوار حیوان است» این توهم ایجاد شود که حکم ماده مختص به حیواناتی است که قابل سواری دادن هستند می‌باشد و شامل تمام حیوانات نمی‌شود (باریکلو، ۱۰۹، ۱۳۸۵) چراکه هر چند در برخی از روایات عنوان راکب استعمال شده است ولی این خصوصیتی ندارد چون در برخی دیگر از روایات عنوان صاحب و سائق نیز استفاده شده است^۱ (مفید، ۱۴۱۳، ۷۱۷؛ معزی ملایری، ج ۳۴۴، ۲۶)

به هر روی توقف حیوان توسط امدادگر در محل غیرمجاز خود تقصیر است و ایجاد سببی پویا و فعال است که احتمال ایجاد خسارت از آن برای هر شخص متعارفی قابل پیش‌بینی است (قاسم‌زاده، ۱۳۸۷، ۷۲) و طبیعی است که مقصر باید پیامدهای کار ناشایست خود را تحمل کند و مصادیقی از کوتاهی در مواظبت است. در احادیث نیز این مطلب را می‌توان مشاهده نمود. (بروجردی، ۱۴۲۹، ج ۴۵۷/۳۱) گفته شده این ماده با نظریه عینی قرابت دارد. (کاتوزیان، ۵۹۲، ۱۳۸۶؛ ره‌پیک، ۱۳۷۸، ۴۴؛ بهرامی احمدی، ۴۵۷، ۱۳۹۱)؛ و برخی آن را تئوری تقصیر (هاشمی و تقی‌زاده، ۱۳۹۱، ۱۶۲) دانسته‌اند اما «اماره تقصیر» به نظر

درست‌تر می‌آید. (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۵، ۲۸۱؛ بهرامی احمدی، ۱۳۹۳، ۴۶۱) در واقع حیوان در حال توقف موجودی است پرتحرک که می‌تواند خطر بیافریند و جان یا مال دیگری را تلف کند و مسئولیت در اینجا ناظر به خسارتی است که حیوان به دیگری می‌زند و نه خسارتی که از توقف آن (به‌عنوان وسیله‌ای منفعل) به بار می‌آید. و ایجاد خطر در محل‌های عمومی قابل پیش‌بینی است و تقصیر سوار یا گیرنده مهار مفروض است و مبنای حکم ماده است. (کاتوزیان، ۵۹۳، ۱۳۸۶؛ همو، ۱۳۳، ۱۳۸۷)

در فقه از امام صادق علیه‌السلام نقل شده است «چون حیوان در حال توقف باشد، آسیبی که حیوان با دستش یا پایش زده بر مرد (سوار) است و اگر مرد حیوان را جلو انداخته و خود به دنبال او حرکت می‌کند، هر آسیبی که حیوان با دست و پایش می‌زند به مسئولیت مرد است». (صدوق، ۱۴۱۳، ج ۱۵۵/۴؛ بروجردی، ج ۴۵۳/۳۱) و بر همین اساس فقها معتقدند راکب حیوان مسئول خسارت‌هایی است که حیوان با دو دست (دو پای جلو) وارد می‌کند. و مسئول خسارات ناشی از دو پای عقب و سر آن نیست چون برای ضمان او در این موارد دلیل نداریم و ضمان باید مضیق تفسیر شود. (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۳۸۷/۱۵؛ محقق حلی، ۱۴۱۸، ج ۲، ۳۰۶؛ صدوق، ۱۴۱۳، ج ۱۵۵/۴؛ امام خمینی، بی‌تا، ج ۲، ۵۶۸) و اگر راکب حیوان دو نفر باشند هر دو مشترکاً و به تساوی مسئول خسارت می‌باشند.^۲ (شهیدثانی، ۱۴۱۰، ج ۱۶۲/۱۰؛ ابن ادریس حلی، ج ۳۷۳/۳؛

^۱اذا ركب اثنان دابة، فجنت جناية علی ما ذکرناه، کان ارضها علیهما بالسوية.

^۲امام صادق فرمودند: «هرکس حیوانی را در راهی یا بازاری یا در جایی که نباید متوقف کند نگاه دارد، او ضامن هر آسیبی است که حیوان می‌رساند»

صدوق، ۱۴۱۳، ج ۱۵۶/۴؛ خوبی، ۱۰۵، ۱۴۱۰؛ امام خمینی، بی تا، ج ۲، ۵۶۸/۵، فتاوی، ۱۴، ۱۳۸۷)

۳-۲-۱ مسئولیت مطلق

وجه مشترک مسئولیت با مبنای تئوری تقصیر و بدون تقصیر آن است که در هر دو، بین فعل و ضرر رابطه وجود دارد. در تبصره ۱ ماده ۵۲۲ ق.م.ا آمده است «نگهداری حیوانی که شخص توانایی حفظ آن را ندارد، تقصیر محسوب می شود» که بیانگر «مسئولیت مطلق» متصرف (امدادگر) در این شرایط است. و از زبان دیده حمایت بیشتری صورت گرفته است. (ره پیک، ۴۹، ۱۳۹۵)

در نظر اول آن بخش از متن ماده که بیان می دارد «... اگر از احتمال حمله حیوان آگاه نبوده و عدم آگاهی ناشی از تقصیر او نباشد، ضامن نیست» با تبصره یک آن سازگاری ندارد مگر آنکه حالت خطرناک حیوان وصف قوه قاهره را داشته و غیرقابل اجتناب و مقاومت و پیش بینی باشد. (نظری، ۲۵۳، ۱۳۹۲)

پیش از تصویب این ماده برخی قائل به تمییز میان مسئولیت نگهداری حیوانات اهلی ۱ و غیر اهلی بودند و نگهداری حیوانات وحشی را نوعی تقصیر می دانستند (کاتوزیان، ۵۸۷، ۱۳۸۶؛ صفایی و رحیمی ۲۳۲، ۱۳۹۰؛ بهرامی ۱۳۹۱، ۴۶۹) و برخی این تمایز را رد می کردند (باریکلو، ۱۳۸۵، ۱۰۸) اما در این

ماده یک «آیین نامه نحوه نگهداری حیوانات اهلی» در ماده اول خود آورده است «نگهداری و پرورش هر نوع حیوان اهلی در محدوده روستاها، بلامانع است و مستلزم اخذ هیچگونه مجوزی نمی باشد. وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و سازمان دامپزشکی کشور ضوابط بهداشتی مربوط را در این خصوص ابلاغ می نمایند.» و در تبصره این ماده آمده «حیوان اهلی در این آیین نامه عبارت است از چهارپایان، پرندگان، آبیان، زنبور عسل و کرم ابریشم که پرورش و یا نگهداری آنها از نظر شرع مقدس اسلام، بلامانع می باشد» (مصوب هیئت وزیران در جلسه مورخ ۱۳۹۲/۲/۲۵)

تبصره حتی اگر حیوان اهلی هم باشد و شخص به هر دلیلی مثلاً کهولت سن توان محافظت از آن را نداشته باشد و از ناحیه آن حیوان زبانی به غیر برسد مسئول است چراکه او با وجود این تبصره جبران خسارت زیان دیده را تضمین کرده است. بنابراین اگر امدادگری زنجیر سگ امدادی را به دست فرزند کوچکی بدهد با علم بر اینکه قادر به نگهداری آن نیست بی احتیاطی در نظر گرفته می شود و تقصیر است. ۲ (قاسم زاده، ۳۵، ۱۳۷۸) و امدادگر مسئول خسارت وارده است.

۴-۲-۱ تعهد به ایمنی

مبنای دیگری برای مسئولیت ناشی از حیوان در ماده ۵۲۳ ق.م.ا آمده که معروض داشته است: «هرگاه شخصی با اذن کسی که حق اذن دارد، وارد منزل یا محلی که در تصرف اوست، گردد و از ناحیه حیوان یا شیئی که در آن مکان است صدمه و خسارت ببیند، اذن دهنده ضامن است، خواه آن شیء یا حیوان قبل از اذن در آن محل بوده یا بعداً در آن قرار گرفته باشد و خواه اذن دهنده نسبت به آسیب رسانی آن علم داشته باشد خواه نداشته باشد.» مثلاً در اردوگاه امدادگران اگر اذن ورود به شخصی داده شود و حیوانی به وی خسارتی وارد نمایند اذن دهنده ضامن است.

تبصره ماده ۱۴۵ قانون مجازات اسلامی: تقصیر اعم از بی احتیاطی و بی مبالاتی است. مسامحه، غفلت، عدم مهارت و عدم رعایت نظامات دولتی و مانند آنها، حسب مورد، از مصادیق بی احتیاطی یا بی مبالاتی محسوب می شود.

آمده باشد. (کاتوزیان، ۱۳۸۶، ۵۹۱) همچنین از طرفی با توجه به اینکه اثبات تقصیر ۲ صاحب حیوان بسیار دشوار است، در نتیجه اگر مسئولیت مبتنی بر «تقصیر» باشد، در بسیاری از موارد، خسارت زیان دیده بدون جبران باقی می ماند؛ به همین دلیل قانون گذار برای صاحب اذن، مسئولیت ایجاد کرده است. این مسئولیت را می توان از باب غرور نیز توجیه نمود. (تقی زاده و هاشمی، ۱۶۰، ۱۳۹۱)

در تبصره این ماده، امکان معافیت از خسارت پیش بینی شده است و آن در صورتی است که رابطه سببیت از صاحب اذن قطع و مستند به مصدوم شود؛ بنابراین اگر وارد شونده خود به وضعیت موجود آگاهی دارد و از طرفی صاحب خانه از خطرناک بودن حیوان بی اطلاع است، در واقع خود نسبت به خطر پذیری «اقدام» کرده است و در این صورت ضمانتی نیز وجود ندارد.

برخی در این ماده برای اذن دهنده «مسئولیت مطلق» در نظر گرفته اند. (قاسم زاده، ۳۳۳، ۱۳۷۸؛ ره پیک، ۴۴، ۱۳۷۸) و برخی «فرض تقصیر» را برای اذن دهنده دانسته اند. (کاتوزیان، ۲۷۰، ۱۳۸۷؛ تقی زاده و هاشمی، ۱۶۰، ۱۳۹۱؛ نظری، ۲۵۳، ۱۳۹۲) و بعضی اماره تقصیر را پذیرفته اند. (صفایی و رحیمی، ۲۸۰، ۱۳۹۵) با این وجود به نظر می رسد مبنای چنین مسئولیتی بیشتر با نظریه تعهد ایمنی سازگاری دارد. در واقع صاحب مکان یا اذن دهنده ضامن ایمنی کسی است که با اذن او به آن محل آمده است. (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ۱۳۳)

۳ - بررسی مسئولیت امدادگران

این ماده برگرفته از فقه است و ادعای اجماع در خصوص این مسئولیت شده است^۱ (نجفی، ج ۴۳/ ۱۳۴؛ امام خمینی، بی تا، ج ۵۶۸/۲) البته برخی گفته اند روایت مستمسک ضعیف است. (شهیدثانی ۱۴۱۳، ج ۳۷۷/۱۵) ولی فقها به ضعف آن ها توجه نکرده اند و به اجماع فتوا داده اند. و در فقه به علت غلبه از واژه کلب استفاده شده است و قانون گذار به درستی آن را تسری به سایر حیوانات داده است.

به اطلاق این ماده انتقاد شده است از این جهت که ممکن است حیوانی بعد از اذن وارد آن محل گردد و صاحب محل علیرغم تمامی احتیاطات، بی دلیل مسئول شناخته شود. (حیاتی، ۳۲۵، ۱۳۹۲) اما فقها بیان داشته اند بین حالتی که حیوان در داخل خانه باشد یا بعداً وارد شود و صاحب خانه آگاه به خطر حیوان باشد یا نباشد تفاوتی نیست. (امام خمینی، بی تا، ج ۵۶۸/۲)

برخی معتقدند اگر صاحب محل حیوان را به صورت متعارف نگهداری می کرده است و به رغم تمهیدات لازم به مأذون خسارت وارد شود صاحب محل مسئول نخواهد بود. (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۰، ۲۳۴) اما در این ماده «تعهد به حفظ ایمنی» کسی که به اذن صاحب خانه به ملک او می رود تکلیف صاحب خانه دانسته شده است. و این تکلیف ناظر به نتیجه است و مواظبت و کوشش برای ادای آن کافی نیست. مگر آنکه اذن دهنده ثابت کند که آن امکان در اثر عامل خارجی و پیش بینی نشده به وجود

^۱ من دخل قوم فقره کلبهم ضمنوا ان دخل باذنهم و الا فلاضمان بلا خلاف اجده بل قبل قد يظهر من المبسوط الاجماع علیه.

^۲ در ماخذ «بی تقصیری» آمده است که به نظر «تقصیر» درست باشد.

در ماده ۵۱۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آمده است «هرگاه شخصی با انگیزه احسان و کمک به دیگری رفتاری را که به جهت حفظ مال، جان، عرض یا ناموس او لازم است، انجام دهد و همان عمل موجب صدمه و یا خسارت شود در صورت رعایت مقررات قانونی و نکات ایمنی، ضامن نیست.» روشن است که منظور از عدم ضمان، مسئولیت مدنی است. (بهرامی، ۱۳۹۵، ۱۵۶) در ماده ۱۵۲ قانون مذکور آمده است: «هرکس هنگام بروز خطر شدید فعلی یا قریب الوقوع از قبیل آتش سوزی، سیل، طوفان، زلزله یا بیماری به منظور حفظ نفس یا مال خود یا دیگری مرتکب رفتاری شود که طبق قانون جرم محسوب می شود قابل مجازات نیست مشروط بر اینکه خطر را عمداً ایجاد نکند و رفتار ارتكابی با خطر موجود متناسب و برای دفع آن ضرورت داشته باشد.»

وفق این مواد قانونی جنبه کیفری اعمال امدادگران مرتفع شده است؛ یعنی امدادگر را نمی توان به دلیل ایراد ضرر و زیان به مال یا اموال مصدوم یا مصدومان، مجرم تلقی و مجازات کرد. این امر در ماده ۵۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ نیز آمده بود و تبصره ماده مذکور اشعار می داشت «دیه و ضمان مالی از حکم این ماده مستثنی است»، امری که در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ دیده نمی شود و حذف آن، مورد انتقاد برخی از حقوق دانان قرار گرفته است. (بهرامی، ۱۳۹۵، ۲۹۰) و شاید به معنای پذیرش عدم ضمان امدادگران بر

اساس قواعد فقهی «احسان» و ضرورت^۱ باشد. یا به علت جدایی قوانین کیفری از قوانین حقوقی ذکر نشده است. (حیاتی، ۱۹۰، ۱۳۹۲) اما قاعده احسان علیرغم نظر برخی (کاتوزیان ۱۳۷۸، ب، ۶۰) نافی حکم وضعی نیست و تنها رافع حکم تکلیفی است. (خوبی ۱۳۷۶، ج ۲/۲۷۰؛ یزدی طباطبایی بی تا، ۱۲۰) در واقع اگر کسی از روی احسان و برای کمک به دیگری، مضطر به ضرر ثالثی شود، جبران زیان ثالث بر عهده کسی است که محسن برای کمک به او اضطراراً به ثالث ضرر زده است. مگر آن که عمل محسن بیش از حد اضطرار موجود باشد، یا بین دو ضرر، محسن ضرر کمتر را انتخاب نکند. (ره پیک، ۱۳۹۵، ۸۹؛ بهرامی، ۱۳۹۵، ۲۸۵) که در این صورت شخص محسن مسئول زیان ناشی از فعل ارتكابی است.

اگر شخص برای دفع ضرر از جامعه به اموال خصوصی افراد ضرر وارد کند این نوع اضطرار به اضطرار عمومی، موسوم می باشد. و در این حالت شخصی مانند امدادگر نسبت به منافع جامعه محسن است، اما مسئله این است که آیا در این وضع ضمان به طور کلی منتفی است یا بر عهده دولت قرار می گیرد؟ با توجه به قوانین موضوعه کنونی^۲، دولت در اقدامات حاکمیتی خود مسئولیتی نخواهد داشت. و در چنین فرضی مسئول نیست. اما لایحه ای در مجلس شورای اسلامی طرح شده است با عنوان

^۱ قاعده «الضرورات تبيح المحظورات» بیان می دارد «ضرورت ها موجب مباح شدن محظورات می شوند» بر اساس این قاعده ضرورت مانع قانونی را از میان بر می دارند.

^۲ ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی

«مسئولیت مدنی مؤسسات عمومی»^۱ که دولت را مسئول خسارت‌های ناشی از اعمال حاکمیتی و تصدی گرابانه دولت می‌داند. (صفایی، ۱۷، ۱۳۸۵) در ماده ۵۱۴ قانون مجازات اسلامی^۲ نیز این مسئولیت، منوط به استناد تقصیر به دستگاه‌های مسئول یا امدادگر پذیرفته شده است.

۴- تعارض قاعده احسان با قاعده اتلاف

طبق قاعده احسان «هرکسی کار نیکی انجام دهد و بدون تعدی و تفریط زبانی به بار آورد مسئول و ضامن نخواهد بود» و این قاعده مسقط ضامن است.^۳ (بجنوردی، ج ۱ / ۳۱) بدون شک، نجات جان مصدوم یا مصدومان در حوادث نمونه‌ای بارز از احسان و نیکوکاری در حق مصدومان می‌باشد و در محسن بودن امدادگر در حین عملیات امداد و نجات تردیدی وجود ندارد. اما اتلاف (اعم از بالمباشره یا بالتسبیب) در ایراد زیان، مقتضی ضامن است و قاعده احسان موجب عدم ضامن است، پس این دو قاعده در مسئولیت امدادگران متعارض اند. و در رفع

^۱ برای توضیح بیشتر بنگرید به محمدی نعیمه‌سادات، ۱۳۹۰ تبیین تحولات مسئولیت مدنی دولت با نگاهی به «لایحه مسئولیت مدنی مؤسسات عمومی»، پایان نامه کارشناسی ارشد با راهنمایی دکتر علیرضا یزدانیان و مشاوره دکتر محمود جلالی، دانشگاه اصفهان

^۲ «هرگاه در اثر علل قهری مانند سیل و زلزله مانعی به وجود آید و موجب آسیب گردد، هیچکس ضامن نیست، ... و اگر سیل یا مانند آن، چیزی را به همراه آورد و لکن کسی آن را جایی نامناسب مانند جای اول یا در جای بدتری قرار دهد که موجب آسیب شود، عهده دار دیه است و اگر آن را از جای نامناسب بردارد و در جهت مصلحت عابران در جای مناسب تری قرار دهد ضامن نیست... تبصره ۲ - افراد یا دستگاه‌هایی که مسئولیت اصلاح یا رفع آثار اینگونه حوادث را برعهده دارند، در صورت تقصیر یا قصور قابل استناد در انجام وظیفه، ضامن می‌باشند.»

^۳ از ادله این قاعده فقهی آیه ۹۱ سوره مبارکه توبه است که می‌فرماید: «ما علی المحسنین من سبیل». اگر در جریان نیکوکاری، کاری سرزند که موجب نكوهش و مؤاخذه باشد چون از روی نیکوکاری و احسان صورت گرفته بر محسن مؤاخذه ای نخواهد بود و چون طلب خسارت و جبران آن از امدادگر نوعی مؤاخذه و حرج محسوب می‌شود پس مسئولیت نیز از آنان ساقط خواهد بود.

این تعارض مشهور آن است که قاعده احسان حاکم بر ادله ضمان است البته گفته شده است فعلی که شخص انجام می‌دهد باید مصداق عرفی احسان باشد. (مرعشی، ۱۴۲۷، ج ۲ / ۱۵۴) در نتیجه قاعده احسان، تخصیص قاعده اتلاف خواهد بود. (بجنوردی، ج ۱ / ۳۷، ۱۴۰۱) لذا در صورت اثبات احسان شخص مسئول تسبیب در ورود زیان نخواهد بود. البته ممکن است گفته شود که برای نفی مسئولیت مضطر می‌توان به حدیث رفع (مجلسی، ج ۵، ۳۰۳) در فقره «ما اضطرروا الیه» استناد کرد، ولی حدیث یادشده در مقام امتنان به همگان وارد شده است (انصاری، ۱۳۶۵: ۳۲۴). و با توجه به اینکه رفع مسئولیت از مضطر به دلیل تضييع حقوق زیان- دیده، حکمی برخلاف امتنان می‌باشد، باید بر این عقیده بود که حدیث رفع در این مورد صرفاً کاری را که در شرایط عادی نامشروع است در وضعیت اضطراری مشروع می‌سازد و ناظر به مسئولیت مدنی نیست. اما پیشنهاد می‌گردد تا مسئولیت مدنی بر عهده دولت قرار گیرد تا در این موارد که اشخاصی مانند امدادگران، به دلیل ضرورت، در حال احسان، موجب زیان سایرین می‌شوند، خسارتی بدون جبران باقی نماند. (بهرامی، ۱۳۹۵، ۲۹۶)

نتیجه‌گیری

در این پژوهش دانستیم که مسئولیت مدنی ناشی از حیوان یکی از اقسام مسئولیت مدنی ناشی از مالکیت یا تصرف بر اشیاست چراکه در علم حقوق حیوان - با آن که جان دارد- در ردیف اشیا، از منظر مسئولیت، انگاشته می‌شود و از همین رو مالک یا متصرف مسئول است. امدادگران برای عملیات

امدادی یا درمانی و غیره گاهی از حیوانات استفاده می‌نمایند که در این مقاله مسئولیت ناشی از این اشیا مورد بررسی قرار گرفت. مسئولیت ناشی از حیوان از روزگاران کهن مورد توجه اقوام بشر بوده است و دیدیم در فقه و حقوق به آن پرداخته شده است. در فقه به طور کلی اگر مالک یا متصرف حیوان از حیوان محافظت نموده باشد یا از حالت غیرطبیعی آن آگاه نبوده باشد ضامن نمی‌باشد. این مفهوم در قانون مدنی و مجازات اسلامی بیان شده است و مبنای اصلی در مسئولیت ناشی از حیوان در حقوق ایران تئوری تقصیر است. اما مواردی از قبیل تحریک حیوان و اذن ورود به محلی که در آن

حیوان وجود دارد، از بنای تئوری تقصیر پیروی نشده و به ترتیب اماره تقصیر و تعهد به ایمنی برای برانگیزنده و اذن دهنده در نظر گرفته شده است. البته در صورت اثبات اینکه امدادگران در حال احسان بوده‌اند و مرتکب تقصیری نشده‌اند و بدون تعدی و تفریط زیانی به وجود آمده است مسئول و ضامن نخواهند بود. و پیش‌بینی مسئولیت مدنی دولت در پرداخت زیان ناشی از استفاده از حیوانات در عملیات امدادی شد تا زیان متضرر بدون جبران باقی نماند.

سپاسگزاری

References

۱. ابن ادریس حلی، محمد بن منصور بن احمد (۱۴۱۰ ه.ق)، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، ۳ جلد، دفتر انتشارات اسلامی، قم دوم.
۲. ابن زهره، حلبی (۱۴۱۷ ه.ق)، غنیة النزوع الی عملی الاصول و الفروع، موسسه امام خمینی.
۳. استرنز، گینگر ۱۳۸۷، «نکاتی مهم در مورد صنعت نگهداری حیوانات خانگی»، نشریه سیاحت غرب شماره ۵۷
۴. افتخاری رضا ۱۳۸۷، «مسأله ی اجتماع اسباب ضمان قهری در فقه مدنی و آثار آن وحدت و تعدد مسؤولیت»، فقه و تاریخ تمدن، ۱۷ شماره، پاییز.
۵. امامی، سید حسن، ۱۳۷۸ حقوق مدنی، انتشارات اسلامی، جلد ۴ و ۵ تهران
۶. امیری قائم مقامی، عبدالمجید ۱۳۸۵، حقوق تعهدات، چاپ سوم نشر میزان تهران.
۷. امینی عیسی، ۱۳۷۹ «اجتماع مسؤولیت متصدی حمل و نقل با ضمان مقصر نسبت به صاحب کالا» مجله حقوقی دادگستری، شماره ۳۳، صص ۹۷-۱۳۶.
۸. انصاری مرتضی ۱۳۶۵ ش. فرایند الاصول، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، چ ۱،
۹. آل کاشف الغطاء حسین، محمد بی‌تا، تحریر المجله، مکتبه النجاح، مکتبه الفیروزآبادی تهران-قم،
۱۰. بادینی حسن ۱۳۸۹-۹۰ جزوه الزام‌های خارج از قرارداد، دانشکده حقوق دانشگاه تهران، نیمسال اول.
۱۱. بادینی حسن ۱۳۸۴، فلسفه مسؤولیت مدنی، شرکت سهامی انتشار
۱۲. باریکلو علیرضا ۱۳۸۵، مسؤولیت مدنی، نشر میزان: تهران
۱۳. بازگیریداله ۱۳۷۶ قانون مجازات اسلامی در آینه آرای دیوان عالی کشور، تهران، ققنوس
۱۴. بجنوردی، سید محمد بن حسن موسوی ۱۴۰۱ ه.ق، قواعد فقهیه ۲ جلد، مؤسسه عروج، تهران چ ۳
۱۵. بروجردی، آقا حسین طباطبایی، ۱۴۲۹ ه.ق فقه شیعیه، ترجمه جامع الاحادیث الشیعیه، مترجمان: حسینیان قمی، مهدی، صبور، زیر نظر: اسماعیل تبار، احمد، ویراستار: منصور، کوروش، جلد ۳۱، انتشارات فرهنگ سبز، تهران

۱۶. بهرامی احمدی، حمید ۱۳۹۵ **ضمان قهری مسئولیت مدنی**، نشر دانشگاه امام صادق (ع)، ج ۲
۱۷. بهرامی حمید، فهیمی عزیز اله «مبنای مسئولیت مدنی زیست محیطی در فقه و حقوق ایران»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، شماره ۲۶، ۱۳۸۶
۱۸. تقی زاده ابراهیم، علی هاشمی سیداحمد ۱۳۹۱، **مسئولیت مدنی (ضمان قهری)**، انتشارات دانشگاه پیام نور (جزوه)
۱۹. جعفری لنگرودی، **دائرة المعارف حقوق اسلامی**، گنج دانش ۱۳۷۲
۲۰. جنیدی لعیا، ۱۳۷۸ «تقصیر زیان دیده»، **مجله دانشکده حقوق دانشگاه تهران**، شماره ۴۶، زمستان
۲۱. حسینی المراغی، عبدالفتاح بن علی، **العناوین**، قم موسسه النشر الاسلامی ۱۴۱۸ ه.ق
۲۲. حسینی نژاد حسین قلی، **مسئولیت مدنی** نشر جهاد دانشگاهی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۰
۲۳. حکمت نیا، محمود ۱۳۸۶ **مسئولیت مدنی در فقه امامیه**، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم
۲۴. حلی محقق ۱۳۷۸، **المختصر النافع فی فقه الامامیه**، نشر الهام، چاپ اول
۲۵. حلی، محقق، نجم الدین، جعفر بن حسن ۱۴۱۸ ه.ق ، **المختصر النافع فی فقه الإمامیه**، ۲ جلدی، مؤسسه المطبوعات الدینیة، قم، ششم
۲۶. حمیتی واقف، احمد علی ۱۳۸۹، **الزام های خارج از قرارداد**، جاودانه، تهران ج اول
۲۷. حیاتی، علی عباس ۱۳۹۲، **مسئولیت مدنی**، نشر میزان: تهران
۲۸. خمینی سید روح اله موسوی، بی تا، **تحریر الوسیله**، نجف، آداب
۲۹. خواجه پیری عباس، ۱۳۸۰ **حقوق مدنی** ۴، الهدی، تهران
۳۰. خوبی، سید ابولقاسم بی تا **تکمله منهاج**، نجف، بی نام
۳۱. خوبی، سید ابو القاسم موسوی ۱۳۷۶ق، **مصباح الاصول**، نجف، مطبع النجف
۳۲. خوبی، سید ابو القاسم موسوی ۱۴۱۰ ه.ق ، **تکمله المنهاج**، در یک جلد، نشر مدینه العلم، قم - ایران، ۲۸،
۳۳. دهخدا، علی اکبر، **لغتنامه**، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران، نسخه الکترونیکی
۳۴. ره پیک، حسن، ۱۳۹۵ **حقوق مسئولیت مدنی و جبران ها**، انتشارات خرسندی، چاپ سوم
۳۵. سعد، نبیل ابراهیم (۱۹۹۸)، **منظریه العامه للالتزام**، بیروت، دارالنهضة العربیه
۳۶. سنهوری. عبدالرزاق احمد ۲۰۰۹. **الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید**. المجلد ثانی ج ۳ بیروت. لبنان. منشورات الحلبي الحقوقیه.
۳۷. الشریف مهدی ۱۳۹۲، **منطق حقوق**، تهران، شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم
۳۸. شهیدثانی عاملی، ، زین الدین بن علی (۱۴۱۰ ه.ق) **الروضه البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة (المحشی - کلاتر)**، جلد ۱۰، کتابفروشی داوری، قم، اول،
۳۹. شهیدثانی عاملی، زین الدین بن علی ۱۴۱۳ ه.ق ، **مسالك الأنهام إلى تنقیح شرائع الإسلام**، جلد ۱۵، مؤسسه المعارف الإسلامیه، قم - ایران، اول،
۴۰. صدوق قمی ، محمد بن علی بن بابویه ۱۴۱۳ ه.ق ، **من لا یحضره الفقیه**، ۴ جلد، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، چاپ دوم
۴۱. صدوق، محمد بن علی بن بابویه ۱۴۰۹ ه.ق ، **من لا یحضره الفقیه**، مترجم: غفاری، علی اکبر و محم ، ۶ جلدی، نشر صدوق، تهران، اول،
۴۲. صفایی سید حسین، رحیمی حبیب اله ۱۳۹۱، **مسئولیت مدنی**، سمپ تهران
۴۳. صفایی سید حسین ۱۳۸۵، **مسئولیت مدنی** موسسات عمومی و بررسی لایحه جدید دولت در این زمینه، نشریه **حقوق تطبیقی**، شماره ۱
۴۴. عباسلو بختیار، ۱۳۹۰، **مسئولیت مدنی**، نشر میزان، تهران
۴۵. العماری، عبدالقادر محمد ۱۴۱۷، «ضمان الأشياء التابعة لشخص طبعی أو اعتباری من بناء و آلات و حیوان بالخطأ المفترض»، **فصلنامه المجمع الفقهی الاسلامی**، العدد ۱۰
۴۶. قاسم زاده سید مرتضی، **مبانی مسئولیت مدنی**، نشر دادگستر ۱۳۷۸

۴۷. قاسم‌زاده سید مرتضی ۱۳۷۸، «مسئولیت مدنی ناشی از ترک فعل»، *مجله حقوق دانشگاه تهران*، شماره ۴۴، تابستان
۴۸. قاسم‌زاده سید مرتضی ۱۳۸۷، *الزام ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد*، بنیاد حقوقی میزان چاپ دوم ،
۴۹. کاتوزیان ناصر ۱۳۸۶، *الزام های خارج از قرارداد*، ضمان قهری، دانشگاه تهران چاپ هشتم، دوره تک جلدی
۵۰. کاتوزیان ناصر ۱۳۸۷، دوره مقدماتی، *حقوق مدنی اعمال حقوقی*، شرکت سهامی انتشار، چاپ سیزدهم تهران
۵۱. کاتوزیان ناصر ۱۳۸۷ *قانون مدنی در نظم حقوق کنونی*، نشر میزان ، چاپ نوزدهم
۵۲. کاتوزیان، ناصر و دیگران ۱۳۸۶ *مسئولیت مدنی ناشی از حوادث رانندگی*؛ ج ۳، تهران انتشارات دانشگاه تهران،
۵۳. لطفی عبدالرضا وسایرین ۱۳۹۰ *پرسمان فقهی قضایی (پاسخ های تحلیلی به پرسش های کیفری محاکم)*، چاپ و نشر الهادی، قم جلد چهار،
۵۴. لورراسا، میشل، ۱۳۷۵، *مسئولیت مدنی*، ترجمه محمد اشتری نشر حقوقدان، تهران
۵۵. مجلسی محمد باقر بن محمد تقی، بی تا، *بحار الانوار لدرر الاخبار الائمه الاطهار*، دارالاحیاء التراث العربی، بیروت ج ۵
۵۶. مجلسی اصفهانی، محمد باقر بن محمد تقی بی تا، *حدود و قصاص و دیات* ، مؤسسه نشر آثار اسلامی، تهران
۵۷. محقق داماد، مصطفی ۱۳۸۳ *اقواعد فقه*، جلد ۴: مرکز نشر علوم اسلامی، تهران
۵۸. محمود عبد الرحمان بی تا ، *معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهیة*، ۳ جلد،
۵۹. مرعشی شوشتری، سید محمد حسن ، دیدگاه‌های نو در حقوق، دو جلد، نشر میزان، تهران - ایران، دوم، ۱۴۲۷ هـ ق
۶۰. مرعی بک، مصطفی ۱۹۹۷، *المسئولیة المدنیة فی القانون المصری*، مصطفی الحلبي،
۶۱. معزی ملایری، شیخ اسماعیل ۱۳۷۳، *جامع احادیث شیعه فی احکام شریعه*، قم،
۶۲. مفید، محمد بن محمد بن نعمان عکبری ۱۴۱۳ هـ ق ، *المقنعة* در یک جلد، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید - رحمه الله علیه، قم، اول،
۶۳. نجفی، محمد حسن ۱۳۶۵، *جواهر الکلام*، ج ۴۳، چ دوم: تهران، دار الکتب الاسلامیه،
۶۴. ندوی، علی احمد، بی تا، *القواعد الفقهیه مفهوم ها، نشاتها، تطورها، دراسه*: دار القلم، دمشق
۶۵. نظری ایراندخت، ۱۳۹۲ *الزام های خارج از قرارداد*، مجمع علمی فرهنگی مجد، تهران
۶۶. نظری ایراندخت، ۱۳۸۹ *مسئولیت مدنی مالک*، جنگل جاودانه
۶۷. نیازی عباس و بادی‌نی حسن ۱۳۹۲، *بررسی مسئولیت آخذ بالسوم با نگاهی تطبیقی*، پژوهش های حقوق تطبیقی دانشگاه تربیت مدرس، دوره ۱۷ شماره ۳ پاییز
۶۸. یزدانیاں علیرضا، ۱۳۹۱ «مطالعه تطبیقی طرح قاعده مسئولیت ناشی از عمل غیر در حقوق ایران و فرانسه»، *مجله دانشکده حقوق دانشگاه تهران*، دوره ۴۲ شماره ۴، زمستان
۶۹. یزدانیاں علیرضا ۱۳۸۶، *قواعد عمومی مسئولیت مدنی*، جلد اول تهران: نشر میزان
۷۰. یزدانیاں علیرضا ۱۳۹۱، «*طرح مسئولیت مدنی آموزگار ناشی از عمل دانش آموز در حقوق ایران همراه با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه*»، *دوفصلنامه دانش حقوق مدنی*، شماره نخست، بهار و تابستان
۷۱. یزدانیاں، علیرضا ۱۳۷۹، *حقوق مدنی قلمرو مسئولیت مدنی*، تهران، ادبستان
۷۲. یزدی محمد کاظم طباطبایی، بی تا، *حاشیه بر مکاسب شیخ انصاری*، نشر دارالمصطفی لاحیاء التراث العربی.
73. Bell, John, Sophie Boyron, Simon Whittaker 1998, *principels of french law*, oxford univercity press,
74. Bermingham Vera 2005 *Tort in a Nutshells*. Sweet and Maxwell,
75. Buffeleau-lanore et larribu-terneyre 2010. *Droit civil, Les obligations*. 12ed sirey,
76. Harlow, Carol, 1987 *Tort Low*, Fontana press
77. Kidner, Richard 2006, *Casebook on Torts*; New York, Oxford University Press, Ninth Edition,
78. Malaurie, Philippe, Aynés, Laurent, 2001/2002 *Obligations, Responsabilitédélictuelle*, 11e edition, éditions Cujas, p. 65.

79. Mazeaud, Henri et Léon, traite théorique et pratique 1949, de la responsabilité Civil, Tome 2, 4^{éd}tion, Spétime. Sirey
80. Mazeaud. (Henri. Léon. Jean) et François Chabas, 1994, Leçons de droit civil. Biens. Obligations. 8^{éd}.éd. Paris. Montchrestien
81. Prosser, Williaml, 1971 The Law of torts, 4 edition, west publishing
82. Starck. Boris. 1972 Droit civil. Obligations. 1^é.éd. Librairies techniques.
83. Viney. Geneviève. Traité, 1988 de Droit Civil. Les obligations. La responsabilité. Librairie générale de droit et de jurisprudence. 1^é.éd.
84. Weinrib, Ernestj, 1995. The Idea of Private Law, Harvard university press